

MONOGRAFIE I OPRACOWANIA NAUKOWE NR 9

**STARZENIE SIĘ LUDNOŚCI
JAKO WYZWANIE XXI WIEKU**

UJĘCIE INTERDYSCYPLINARNE

**pod redakcją
Wieńczysława Gierańczyka**

WYŻSZA SZKOŁA BANKOWA W TORUNIU
Toruń 2016

WYKLUCZENIE CYFROWE OSÓB W WIEKU 50+. SYGNALIZACJA PROBLEMU

MAGDALENA J. CYRKLAFF

ABSTRAKT: Artykuł wprowadza w tematykę wykluczenia cyfrowego osób z grupy wiekowej 50+. Pierwsza jego część dotyczy prognoz związanych ze starzeniem się społeczeństwa polskiego oraz zagrożenia wykluczeniem społecznym osób starszych. W drugiej części przedstawiono wyniki najnowszych badań statystycznych, dotyczących korzystania przez starszą generację z nowych technologii. Trzecia część artykułu poświęcona została typologii barier w korzystaniu z nowych technologii i definicji oraz rozmiarowi wykluczenia cyfrowego polskich seniorów. Całość zamyka krótkie podsumowanie w formie rekomendacji w zakresie e-włączenia osób starszych do społeczeństwa informacyjnego.

SŁOWA KLUCZOWE: technologie informacyjno-komunikacyjne, wykluczenie cyfrowe, cyfrowy podział, seniorzy, starzenie się społeczeństw, kompetencje cyfrowe.

Transformacje współczesnych społeczeństw na skutek rewolucji informacyjnej dostrzegamy w każdej sferze życia, zarówno jednostkowego, jak i grupowego. Większość koncepcji związanych z powstawaniem tzw. społeczeństwa informacyjnego wskazuje, że jednymi z najważniejszych aspektów życia są obecnie komputer, Internet i wszelkiego rodzaju techniki cyfrowe, które pozwalają wytwarzać, gromadzić i sprawować kontrolę nad obiegiem informacji¹. Społeczeństwo to ukształtowane jest przez takie czynniki jak: powszechny dostęp do komputerów, umiejętność efektywnego korzystania z nich, rozwinięta i stosunkowo powszechna wiedza z zakresu technologii informacyjno-komunikacyjnych (ang. *information and communication technologies* – ICT) oraz pozytywna ocena tych czynników przez świadomych, a nie przypadkowych użytkowników².

Obecnie jednym z szeroko dyskutowanych aspektów rozkwitu nowoczesnych technologii jest zjawisko pogłębiającego się rozwarstwienia społeczeństw. Po-

¹ Golka M., Czym jest społeczeństwo informacyjne? *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2005, nr 4, s. 254.

² Tamże, s. 255.

jawiają się w związku z tym takie terminy jak: nierówność informacyjna, ekskluzja informacyjna czy nawet pojęcie informacyjnej *underclass*³, a więc podklasy, czyli najniższej warstwy w danym społeczeństwie. Powstanie takich kategorii przyczynia się do pogłębiania zjawiska wykluczenia społecznego pewnych grup i utrudnia realizowanie idei zrównoważonego rozwoju, której podstawowymi elementami są zapobieganie wykluczeniu i dążenie do otwartości, uczestnictwa, dostępu do informacji oraz sprawiedliwości⁴. Do grupy osób zagrożonych wykluczeniem bądź wykluczonych należą osoby starsze, dlatego niniejszy artykuł będzie dotyczył barier, na jakie natrafiają one w korzystaniu z nowoczesnych technologii oraz próby charakterystyki wykluczenia cyfrowego seniorów.

Jaki jest zatem stosunek polskich seniorów do rozwijających się w szybkim tempie technologii informacyjno-komunikacyjnych? Na jakie bariery natrafiają oni w tym zakresie najczęściej? I wreszcie, jakie prognozy na przyszłość wynikają z najnowszych raportów kompetencji cyfrowych seniorów? Niniejszy artykuł będzie stanowił próbę odpowiedzi na te pytania.

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTW

I ZAGROŻENIE WYKLUCZENIEM OSÓB W WIEKU 50+

Według ustaleń Światowej Organizacji Zdrowia za początek starości uważa się ukończenie 60. roku życia. Z kolei Organizacja Narodów Zjednoczonych wskazuje, że następuje to wraz z ukończeniem 65. roku życia, co w wielu krajach utożsamiane jest z osiągnięciem wieku emerytalnego. Jednak w Polsce nowe prawo emerytalne przesunęło ten wiek na 67. rok życia dla kobiet urodzonych po 1973 i mężczyzn urodzonych po 1953 roku. Warto podkreślić, że do niedawna starość określano mianem trzeciego wieku (60-75/80. r.ż.), zaś od jakiegoś czasu wymienia się w tym kontekście także wiek czwarty, w który wchodzi osoby po 80. roku życia. Szczególną kategorię wiekową w tym przedziale zajmują stulatkowie, których w 2050 roku ma być na świecie ponad 2 miliony⁵. W związku z tym tzw. demograficzne starzenie się społeczeństw to zjawisko wynikające z przynajmniej kilku czynników, z których najważniejsze to poprawa warunków zdrowotnych osób starszych, wydłużenie średniej długości życia oraz poprawa warunków ekonomicznych współczesnych gospodarstw domo-

³ Wojniak J., Problem cyfrowej stratyfikacji w ponowoczesnym społeczeństwie informacyjnym, *Państwo i Społeczeństwo* 2010, nr 2, s. 140.

⁴ Porębski L., Społeczeństwo informacyjne jako realizacja idei zrównoważonego rozwoju. W: Haber L. (red.), *Społeczeństwo informacyjne – wizja czy rzeczywistość? II ogólnopolska konferencja naukowa pod honorowym patronatem Jego Magnificencji Rektora AGH prof. zw. dr hab. inż. Ryszarda Tadeusiewicza*, t. 2. Kraków: AGH Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne, 2004, s. 185.

⁵ Fabiś A., Wawrzyniak J.K., Chabior A., *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015, s. 43-44.

wych. Oznacza to zatem, że rejestrujemy w społeczeństwie stały wzrost liczby osób w wieku powyżej 65 lat i jednocześnie niski wskaźnik urodzeń oraz wydłużanie się okresu trwania życia⁶. Dzieje się tak już w zasadzie w każdym kraju naszego globu⁷. Według prognoz Głównego Urzędu Statystycznego (dalej GUS) w stosunku do roku 2013 nastąpi w Polsce ubytek dzieci w wieku 0-14 lat do 1,65 mln (w roku prognozy stanowiło to 71,4 % ich liczby), zaś liczba osób dorosłych w wieku 15-64 lat zmniejszy się do 2050 r. o 8,3 mln. Oznacza to, że udział osób w wieku 65+ przekroczy na obszarach wiejskich 30%, a w miastach zbliży się do 35%⁸. W kontekście umiejętności cyfrowych w niniejszym artykule jako grupę seniorów zagrożonych wykluczeniem cyfrowym będzie się także wskazywało osoby z przedziału wiekowego od 50. do 60. roku życia. Wynika to z faktu, że osoby należące do powojennego wyżu demograficznego, czyli w wieku między 45. a 60. rokiem życia w niskim stopniu wykorzystują nowe technologie i Internet, co może generować problemy związane z ich aktywnością zawodową, gdyż nie nadążają za zmianami, które przyczyniły się do rozwoju społeczeństwa informacyjnego⁹. Populacja ta, mimo aktywności zawodowej, nie deklaruje aktywnego korzystania z sieci i zaprzestaje go po osiągnięciu wieku emerytalnego¹⁰.

Sytuacja życiowa osób starszych w Polsce bywa trudna. Wielu z nich jest przesuwanych na margines społeczny. Seniorzy narażeni są na marginalizację ekonomiczną, która przejawia się w deprecjacji na rynku pracy i konsumpcji, marginalizację społeczną, czyli nieuczestniczenie w szerszym życiu społecznym, marginalizację kulturalną, która przejawia się w niedopuszczaniu do korzystania z dóbr kultury i edukacji (szczególnie specjalistycznej, spowodowanej brakiem funduszy, barierami socjalnymi czy niskimi kompetencjami kulturowymi i trud-

⁶ Tamże, s. 42.

⁷ WHO. Ageing [on-line]. [Dostęp 01.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.who.int/topics/ageing/en/>. Szerzej na ten temat zob. w: *World report on ageing and health* [on-line]. Genewa, 2015 [Dostęp 25.07.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf?ua=1, s. 43-49.

⁸ *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050* [on-line]. Warszawa, 2014 [Dostęp 07.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnoscipolski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>. s. 33-34.

⁹ Zob. np. Batorski D., Płoszaj A., *Diagnoza i rekomendacje w obszarze kompetencji cyfrowych społeczeństwa i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu w kontekście zaprogramowania wsparcia w latach 2014-2020* [on-line]. Warszawa, 2012 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3513/ekspertyza_mrr_kompetencjacyfrowe_2014-2020.pdf. s. 50.

¹⁰ Batorski D., Technologie i media w domach i w życiu Polaków. W: Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* [on-line]. *Contemporary Economics* 2015, nr 9/4 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/9/issue/4>. s. 381-382.

nościami komunikacyjnymi) oraz marginalizację informacyjno-medialną, która oznacza ograniczanie jednostkom lub grupom dostępu do mediów i źródeł informacji. Przejawia się to także w swoistym *skazaniu ich na określone źródła informacji*, np. *telewizję państwową*. Jest to także celowy brak przygotowywania obywateli do aktywnego uczestnictwa w akcie masowej komunikacji czy negatywna stereotypizacja, a więc ukazywanie pewnych jednostek czy grup w niekorzystnym świetle, manipulowanie ich wizerunkiem¹¹.

Głównymi przyczynami marginalizacji ekonomicznej ludzi starych będą niskie środki utrzymania oraz niska aktywność na rynku pracy, który nie jest przystosowany do ich zatrudniania. Marginalizacja ekonomiczna zazębia się z marginalizacją społeczną, kulturalną oraz informacyjno-medialną i może być ich przyczyną lub rezultatem. Brak środków finansowych często wyklucza możliwość aktywnego uczestniczenia w życiu społeczno-kulturalnym, jak chodzenie do teatru, kina czy działalność w kołach zainteresowań, kursach, za które trzeba płacić bądź dojechać płatnym środkiem transportu¹². Związane jest to także z użytkowaniem nowych technologii, za które trzeba regularnie płacić. Marginalizacja jest ściśle związana z wykluczeniem społecznym, które rozumiane jest wielowymiarowo jako problem z uczestnictwem w życiu społecznym, problem z prawami społecznymi i socjalnymi, z dostępem do zasobów, dóbr publicznych, instytucji i systemów społecznych bądź jako relatywna i wielowymiarowa deprivacja¹³. Wszystkie te formy wykluczenia społecznego mogą wyewoluować z powodu bądź na skutek wykluczenia cyfrowego. Nieumiejętność wykorzystania nowych technologii jest obecnie silnym predyktorem problemów ze znalezieniem pracy, przekwalifikowaniem się, czy dostępem do informacji o ofertach pracy, a to prowadzi do bierności i poważnych skutków dla gospodarki.

KORZYSTANIE Z NOWYCH TECHNOLOGII PRZEZ DOJRZAŁYCH POLAKÓW

Rozpowszechnianie się nowych technologii wśród Polaków ma coraz większy zasięg. Przykładowo między rokiem 2009 a 2012, ponad trzykrotnie wzrósł w Polsce nakład środków poniesionych na badania i rozwój w dziedzinie technologii informacyjno-komunikacyjnych. Podmioty sektora produkcji ICT w latach 2010-2012 wprowadzały innowacje dwa razy częściej niż firmy z sektora pro-

¹¹ Dyczewski L., Grupy marginalne. W: Dyczewski L (red.), *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*, Lublin, 2005, s. 34-39; por. z Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna* [on-line]. Warszawa, 1998 [Dostęp 07.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/wykluczenie/Kowalak.pdf>. s. 9-10.

¹² Por. z Cyrklaff M. J., Fedorowicz-Kruszewska M., *Media w środowisku osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, 2016, s. 18.

¹³ Szarfenberg R., Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna. W: Szarfenberg R., Żołędowski C., Theiss M. (red. nauk.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne: perspektywa poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Elipsa, 2010, s. 131.

dukcji i usług łącznie¹⁴. Nowe technologie przenikają nie tylko do życia zawodowego Polaków, ale także do ich codziennego funkcjonowania, w którym pełnią rolę wspomagającą (np. robienie zakupów przez Internet) lub rozrywkową (np. granie w gry on-line).

Najnowsze wyniki badań w ramach projektu *Diagnoza społeczna* wskazują, że w pierwszej połowie 2015 roku, komputery znalazły się w 72%, a dostęp do Internetu w 71% gospodarstw domowych¹⁵. Podobne, ale nieco wyższe wyniki w tym zakresie wskazuje GUS w swoim najnowszym raporcie *Spoleczeństwo informacyjne*, według którego w 2015 roku co najmniej jeden komputer miało 77,9% gospodarstw domowych w Polsce¹⁶. Rejestruje się także stopniowe nasytanie rynku w niektórych typach rodzin i już na przykład u 95% małżeństw z dziećmi, komputer z dostępem do Internetu jest nieodłącznym elementem ich codziennego funkcjonowania. Tylko niecałe 5% właścicieli gospodarstw deklaruje, że z powodu braku finansów nie ma dostępu do Internetu. Odsetek ten jednak zmniejsza się i coraz częściej większą rolę zaczynają tutaj odgrywać czynniki pozafinansowe¹⁷.

Obecnie prawie połowa internautów (45%) to osoby w wieku od 16 do 34 lat. Wśród niekorzystających z sieci osoby te znajdują się ponad dziesięć razy rzadziej. Odwrotnie jest w przypadku osób mających 45 lat i więcej, które stanowią zaledwie 10% aktywnych użytkowników i aż 60% niekorzystających z Internetu. Coraz częściej w grupie rejestrującej osoby, które w ogóle jeszcze nie korzystały z sieci znajdują się osoby starsze. Ponad połowa z nich przekroczyła już 60. rok życia¹⁸.

Jeśli chodzi o osoby w wieku 50+ to rejestruje się mniejsze zainteresowanie i brak motywacji do korzystania z nowych technologii w tej grupie wiekowej. Dostęp do sieci ma obecnie około 37% osób mieszkających samotnie, wśród których znajduje się dużo osób starszych. Między rokiem 2013 a 2015 z Internetu zaczęło korzystać 5,3% Polaków w wieku powyżej 18 lat, a 3,8% zrezygnowało z zaglądania do sieci. Były to przede wszystkim osoby starsze, głównie

¹⁴ *Nauka, technika, innowacje i społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wybrane wyniki badań statystycznych* [on-line]. Warszawa, 2014 [Dostęp 12.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/nauka-technika-innowacje-i-spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-wybrane-wyniki-badan-statystycznych,11,1.html>, s. 6-7.

¹⁵ Batorski D., *Technologie i media...*, dz. cyt., s. 373.

¹⁶ Rozkrut D. (Oprac.) *Spoleczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2011-2015*, [on-line]. Warszawa: Urząd Statystyczny w Szczecinie, 2015 [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/1/9/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_2011-2015.pdf, s. 118.

¹⁷ Batorski D., *Technologie i media...*, dz. cyt., s. 373.

¹⁸ Tamże, s. 387.

w wieku 60+ i gorzej wykształcone (wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe). Wśród nich częściej przestawali „surfować” po sieci mężczyźni niż kobiety. Od roku 2013 do 2015 przestało korzystać z sieci 16% użytkowników w wieku 65+ i 13% w wieku 60-64 lat, a byli to najczęściej rolnicy (14%) oraz osoby na rencie i emeryturze (14%). Dla porównania największy spadek korzystania z sieci odnotowano między 2011 a 2013 rokiem, kiedy uplasował się on na granicy 26% z tej populacji 65+, która w 2011 roku używała Internetu. Głównymi przyczynami rezygnacji z korzystania z sieci są przede wszystkim: niska motywacja, wcześniejsze używanie Internetu w ograniczonym zakresie oraz zmiana sytuacji życiowej (np. zmiana/utrata pracy, przejście na emeryturę bądź rentę)¹⁹. Dla wielu Polaków medium ważniejszym niż Internet jest telewizja – ogląda ją 95% z nich, poświęcając na to sporą ilość swojego czasu wolnego. Zaledwie 11% respondentów deklaruje, że ogląda TV tylko do godziny dziennie, 3 na 10 Polaków poświęca na nią więcej niż trzy godziny na dobę²⁰.

Coraz powszechniejsze staje się wykorzystywanie przez Polaków Internetu mobilnego i urządzeń, które pozwalają z niego korzystać. Około 60% gospodarstw domowych ma laptopy, a co czwarte ma przynajmniej jeden tablet. Obecnie 25% domostw wykorzystuje telefony (głównie smartfony) do łączenia się z siecią, a przeciętny użytkownik Internetu mobilnego spędza w nim ponad 17 godzin tygodniowo. Najaktywniejszymi „surferami” są młodzi ludzie, a najmniej osoby najstarsze, w tym głównie emeryci poświęcający na to nieco ponad godzinę dziennie, podobnie jak osoby słabiej wykształcone. Częściej korzystają z tego typu rozwiązań osoby z wykształceniem wyższym i aktywne zawodowo²¹.

BARIERY W KORZYSTANIU Z NOWYCH TECHNOLOGII A WYKLUCZENIE CYFROWE POPULACJI 50+

Dane z 2015 roku potwierdzają tezę, postawioną w poprzednich edycjach badania *Diagnoza społeczna*, że twarde bariery dostępu do Internetu (infrastrukturalne, ekonomiczne) występują rzadziej i coraz mniej znaczą. Głównymi przeszkodami w korzystaniu przez Polaków – i to w dużej mierze osób w wieku powyżej 50. roku życia – z nowych technologii są bariery miękkie, a więc brak wiedzy i realnych potrzeb oraz umiejętności korzystania z nich²². Na podstawie literatury przedmiotu można zaproponować następujący podział barier, które uniemożli-

¹⁹ Tamże, s. 377-378, 381-382. Por. z: *Spółczesność informacyjna w Polsce...*, dz. cyt., s. 118-130.

²⁰ Batorski D., *Technologie i media...*, dz. cyt., s. 389-392.

²¹ Tamże, s. 376, 389.

²² Batorski D., Polacy wobec technologii cyfrowych – uwarunkowania dostępności i sposobów korzystania. W: Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków* [on-line]. *Contemporary Economics* 2013, nr 7, [Dostęp 11.06.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/7/issue/3.1>, s. 324.

liwiają lub przeszkadzają w efektywnym korzystaniu z technologii informacyjno-komunikacyjnych:

1. Bariery wynikające z braku wiedzy i motywacji do korzystania:
 - brak wiedzy o możliwościach jakie stwarza komputer i dostęp do Internetu oraz brak świadomości tego, w jaki sposób użycie tych technologii może pomagać w rozwiązywaniu problemów czy rozwoju zainteresowań;
 - brak interesujących usług i treści, co jest naturalną konsekwencją braku ofert w sieci, przystosowanych do możliwości i potrzeb osób z grup zagrożonych wykluczeniem, a więc na przykład seniorów, niepełnosprawnych;
 - bariery natury psychologicznej, a więc głównie strach i obawy (często nieuzasadnione) przed uzależnieniem i utratą danych, obawa o bezpieczeństwo swoich transakcji internetowych, a także przekonanie o tym, że korzystanie z nowych technologii jest przyczyną niebezpiecznego promieniowania;
 - autowykluczanie się ze świata nowych technologii, które bardzo często związane jest z niechęcią do wszelkich nowości, zmian oraz przekonaniem, że nauka trwa w życiu człowieka tylko do ukończenia przez niego określonego wieku. Osoby autowykluczające się bardzo często opisują swoje wykluczenie słowami typu: *to nie jest dla mnie, to nie jest mój świat*.
2. Bariery związane z brakiem dostępu i możliwości korzystania:
 - bariery dotyczące zasięgu, czyli brak technicznych możliwości podłączenia Internetu w miejscu zamieszkania oraz brak innych lokalizacji, w których możliwe byłoby swobodne korzystanie z niego. Zaliczamy tutaj także niską jakość dostępu, która znacznie ogranicza możliwości korzystania;
 - bariery finansowe, które nie pozwalają na zakup sprzętu i oprogramowania oraz pokrycie kosztów dostępu do Internetu;
 - bariery sprzętowe, czyli niedostosowanie sprzętu i oprogramowania do umiejętności i możliwości użytkowników, co dotyczy w szczególności osób starszych i niepełnosprawnych, ze względu na ich potrzeby wywołane niepełną sprawnością. Bariery mogą być tutaj brak odpowiedniego rozstawienia klawiszy na klawiaturze, rozdzielczość ekranu, wielkość czcionki, budowa i stopień skomplikowania interfejsów użytkownika itd.
3. Bariery związane z brakiem umiejętności pozwalających na efektywne korzystanie:
 - brak umiejętności korzystania z nowych technologii oraz problemy w ich nabywaniu;

- ograniczona wiedza na temat zasobów i usług dostępnych w sieci, która przekłada się na pobieżne wykorzystanie dostępnych możliwości²³.

Funkcjonowanie w sieci osób w wieku powyżej 50. roku życia jest utrudnione ze względu na te bariery i może się przyczyniać do ich wykluczenia ze świata nowych technologii. W Polsce, na użytek badań i statystyk dotyczących korzystania z nowych technologii, przytacza się najczęściej, że wykluczenie cyfrowe (e-wykluczenie) to różnice między tymi, którzy mają regularny dostęp do technologii cyfrowo-informacyjnych i potrafią efektywnie z nich korzystać, a tymi którzy tego dostępu i umiejętności nie posiadają²⁴. Dominik Batorski podkreśla przy tym różnice w amerykańskim i europejskim pojmowaniu tego zjawiska. Otóż w Stanach Zjednoczonych zwraca się głównie uwagę na dostęp do nowych technologii, który generuje tzw. cyfrowy podział (ang. *digital divide*), czyli systematyczne różnice w dostępie i korzystaniu z technologii między ludźmi o różnym statusie socjoekonomicznym, różnej płci, na różnych etapach życia i w różnych regionach zamieszkania. Natomiast w Europie i w polityce Unii Europejskiej podkreśla się znaczenie działań pozytywnych, czyli e-włączających, jak również dostrzega się, że wykluczenie cyfrowe to coś więcej niż podział cyfrowy i nie chodzi tutaj tylko o różnice w dostępie, umiejętnościach i korzystaniu, ale o te z nich, które prowadzą do społecznego i ekonomicznego wykluczenia²⁵. Podziału w obrębie osób mających trudności z korzystaniem z nowych technologii dokonano w badaniach GUSu, dotyczących jakości życia Polaków. Przyjęto tam w stosunku do gospodarstw domowych wskaźniki: e-wykluczenia całkowitego (odsetki gospodarstw nie posiadających zarówno komputera, jak i dostępu do Internetu) oraz e-wykluczenia w znaczącym stopniu (odsetki gospodarstw domowych, które posiadały komputer, ale nie był on podłączony do Internetu)²⁶.

W kontekście jednostkowym przyjęto następujące wskaźniki:

- całkowite e-wykluczenie (odsetek osób w wieku 16 lat i powyżej, które nigdy nie używały komputera);

²³ Batorski D., Płoszaj A., dz. cyt., s. 14-24.

²⁴ Zob. np. Batorski D., *Polacy wobec technologii cyfrowych...*, s. 340-341; tegoż, *Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych*. W: Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport* [on-line]. Warszawa, 2009 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2009.pdf. s. 300-301; tegoż, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2009*, nr 3(19), s. 225-226.

²⁵ Batorski D., *Wykluczenie cyfrowe w Polsce...*, dz. cyt., s. 225.

²⁶ Bieńkuńska A., Piasecki T. (red.), *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce* [on-line]. Warszawa, 2013 [Dostęp 15.07.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://stat.gov.pl/cps/rde/xber/gus/WZ_jakosc_zycia_2013.pdf. s. 80.

- e-wykluczenie w znaczącym stopniu (odsetek osób w wieku 16 lat i więcej, które korzystały z komputera, ale nie używają Internetu);
- e-wykluczenie w ograniczonym/umiarkowanym stopniu (odsetek osób w wieku 16 lat i więcej, które korzystały z komputera i Internetu w niewielkim stopniu: zadeklarowali w badaniu korzystanie z co najwyżej trzech spośród piętnastu celów wymienionych w pytaniu, a więc: wysyłanie i odbieranie e-maili, korzystanie z komunikatorów, korzystanie z portali społecznościowych, czytanie gazet i czasopism online, oglądanie filmów i koncertów, korzystanie z bankowości internetowej, korzystanie z usług administracji publicznej, kursy internetowe, e-learning, zakup towarów i usług, szukanie pracy, wysyłanie ofert dotyczących zatrudnienia, wyszukiwanie informacji o towarach i usługach, wyszukiwanie informacji dotyczących zdrowia, wyszukiwanie informacji niezbędnych do pracy, nauki i inne);
- e-wykluczenie związane z ograniczeniem autonomii w korzystaniu z komputera i Internetu (osoby w wieku 16 lat i więcej, które korzystały z Internetu w pracy lub w innym miejscu, ale nie w domu, a ograniczenie autonomii może wynikać, np. z problemów zdrowotnych, w tym umysłowych, czy ograniczeń w dostępie do sprzętu i sieci)²⁷.

Jednym z największych problemów osób po 50. roku życia jest brak orientacji w możliwości wykorzystania nowych technologii, Internetu, a to powoduje brak wykształcenia się potrzeby korzystania z nich. Ma to bezpośredni wydzźwięk w raportach statystycznych. Okazuje się bowiem, że jeśli chodzi o poziom kompetencji cyfrowych osób po 45. roku życia, to jest on w naszym kraju, w porównaniu z kompetencjami osób młodszych bardzo niski. Wśród osób nieposiadających żadnych umiejętności cyfrowych znajduje się aż 79,4% osób w wieku 65-74 lat, 55,8% osób w wieku 55-64 i 35,1% w wieku 45-54. Wśród osób posiadających niskie kompetencje cyfrowe znajduje się kolejno w tych samych przedziałach wiekowych: 14,2%, 27,1% i 35,7%, a w obrębie populacji posiadającej podstawowe umiejętności z tego zakresu kolejno: 5,3%, 13,3% oraz 21,9%. Najniższe wskaźniki odnotowujemy wśród grupy seniorów posiadających ponadpodstawowe umiejętności cyfrowe, gdzie mamy kolejno w tych samych grupach, co wyżej: 1,1%, 3,7% i 7,2%²⁸. Niski stopień kompetencji cyfrowych w grupie osób w wieku 45-65 lat może generować problemy w zakresie aktywności zawodowej i możliwości przekwalifikowywania się, a co za tym idzie sprzyjać ich wykluczeniu nie tylko cyfrowemu, lecz także wykluczeniu ekonomicznemu, w dostępie do informacji i dóbr oraz kultury i edukacji.

²⁷ Tamże, s. 82.

²⁸ Zob. *Spoleczeństwo informacyjne w Polsce...*, dz. cyt., s. 168.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA – REKOMENDACJE

Problematyka zagrożenia i wykluczenia cyfrowego od kilku lat pojawia się w publicznej dyskusji i stopniowo zaczynają być wprowadzane w kraju zmiany w zakresie rozumienia tego problemu. Przesuwa się nacisk na postulat związany z rozwijaniem kompetencji cyfrowych, zamiast skupiania się tylko na wyposażaniu osób zagrożonych wykluczeniem w sprzęt komputerowy i oprogramowanie. Dobrym przykładem jest chociażby *Szerokie Porozumienie na rzecz Rozwoju Umiejętności Cyfrowych* zainicjowane w 2013 roku, którego głównym celem jest *inspirowanie oraz wspieranie działań prowadzących do powszechnej edukacji cyfrowej, efektywnego wykorzystywania technologii cyfrowej oraz akceptacji przemian powodowanych jej stałym rozwojem*²⁹. Wcześniej szereg ważnych działań w tym zakresie realizowanych było na przykład przez biblioteki, w ramach projektów dofinansowanych z Programu Rozwoju Bibliotek, realizowane od 2009 roku przez Fundację Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego³⁰.

Mimo rosnącej świadomości władz państwowych, instytucji wsparcia, kultury i edukacji oraz organizacji pozarządowych i przedstawicieli biznesu w zakresie wykluczenia cyfrowego, statystyki wskazują, że liczba osób o bardzo niskich kompetencjach cyfrowych nie maleje. Swoistym drogowskazem do działań w zakresie e-integracji generacji 50+ mogą być rekomendacje z raportu otwarcia Koalicji Cyfrowego Włączenia Generacji 50+ *Dojrzałość w sieci* pt. *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu*³¹, a mianowicie:

1. Podejmowanie działań w celu przełamania barier związanych z brakiem potrzeb, chęci i kompetencji seniorów w zakresie korzystania z nowych technologii.
2. Stymulowanie potrzeb, motywacji i rozwijanie kompetencji cyfrowych seniorów.
3. Tworzenie usług, treści i specjalnego sprzętu dostosowanych do możliwości i ograniczeń osób z generacji 50+.
4. Komunikowanie korzyści związanych z korzystaniem z nowych technologii i ich produktywnym wykorzystaniem.
5. Uatrakcyjnienie i zwiększenie dostępności serwisów WWW dla klientów w wieku 50+.

²⁹ Zob. *Umiejętności dla przyszłości* [on-line]. [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://umiejtnoscicyfrowe.pl/>.

³⁰ Szczegółowe informacje na ten temat można znaleźć na stronie internetowej Programu Rozwoju Bibliotek, <http://www.biblioteki.org/>.

³¹ Batorski D., Zajac J.M (red.), *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu. Raport otwarcia Koalicji „Dojrzałość w sieci”* [on-line]. Warszawa 2010 [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://dojrzaloscwsieci.pl/tl_files/pliki/Raport_Otwarcia.pdf.

6. Przygotowywanie profesjonalnych, ciekawych szkoleń i innych działań edukacyjnych z zakresu wykorzystania nowych technologii przez osoby w wieku 50+³².

Oczywiście to tylko główne postulaty zmian, które powinny pojawiać się w kontekście e-włączenia seniorów. Nie należy także podchodzić do nich bezkrytycznie i próbować nieść kaganek oświaty w sposób etyczny i z poszanowaniem praw i potrzeb osób starszych, aby kojarzyły wchodzenie w świat cyfrowy jako ważne i pozytywne wydarzenie w swoim życiu. Niezbędne jest także informowanie ich o zagrożeniach związanych z nadużywaniem Internetu czy przekraczaniem granic prywatności, aby przygotować ich na świadome przeciwdziałanie ewentualnym niebezpieczeństwom, na które mogą być narażeni.

LITERATURA

1. Batorski D., Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych. W: Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport* [on-line]. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, 2009 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2009.pdf. ISBN 978-83-61638-06-3.
2. Batorski D., Płoszaj A., *Diagnoza i rekomendacje w obszarze kompetencji cyfrowych społeczeństwa i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu w kontekście zaprogramowania wsparcia w latach 2014-2020* [on-line]. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2012 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3513/ekspertyza_mrr_kompetencjegyfrowe_2014-2020.pdf.
3. Batorski D., Polacy wobec technologii cyfrowych – uwarunkowania dostępności i sposobów korzystania. W: Czapiński J., Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków* [on-line]. *Contemporary Economics* 2013, nr 7 [Dostęp 11.06.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/7/issue/3.1>. ISSN 2300-8814.
4. Batorski D., Technologie i media w domach i w życiu Polaków. W: Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* [on-line]. *Contemporary Economics* 2015, nr 9/4 [Dostęp 11.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/9/issue/4>. ISSN 2300-8814.
5. Batorski D., Wykluczenie cyfrowe w Polsce, *Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu* 2009, nr 3(19).
6. Batorskiego D. i. Zająca J.M (red.), *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu. Raport otwarcia Koalicji „Dojrzałosc w sieci”* [on-line]. Warszawa: UPC Polska Sp. z o.o., 2010 [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://dojrzaloscwsieci.pl/tl_files/pliki/Raport_Otwarcia.pdf.

³² Tamże, s. 107-109.

7. Bienkuńska A., Piasecki T. (red.), *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce* [on-line]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Łodzi, 2013 [Dostęp 15.07.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/WZ_jakosc_zycia_2013.pdf.
8. Cyrklaff M.J., Fedorowicz-Kruszewska M., *Media w środowisku osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa, 2016. ISBN 978-83-943316-1-0.
9. Dyczewski L., Grupy marginalne. W: Dyczewski L. (red.), *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005. ISBN 83-7363-328-6.
10. Golka M., Czym jest społeczeństwo informacyjne? *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2005, nr 4. ISSN 0035-9629.
11. Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna* [on-line]. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 1998 [Dostęp 07.08.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/wykluczenie/Kowalak.pdf>.
12. *Nauka, technika, innowacje i społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wybrane wyniki badań statystycznych* [on-line]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Szczecinie, 2014 [Dostęp 12.02.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/nauka-technika-innowacje-i-spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-wybrane-wyniki-badan-statystycznych,11,1.html>.
13. Porębski L., Społeczeństwo informacyjne jako realizacja idei zrównoważonego rozwoju. W: Haber L. H. (red.), *Społeczeństwo informacyjne – wizja czy rzeczywistość. II ogólnopolska konferencja naukowa pod honorowym patronatem Jego Magnificencji Rektora AGH prof. zw. dr hab. inż. Ryszarda Tadeusiewicza*, t. 2. Kraków: AGH Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne, 2004. ISBN 83-89388-32-4.
14. *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2011-2015, oprac. Urząd Statystyczny w Szczecinie pod kier. Dominika Rozkruta* [on-line]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny; Urząd Statystyczny w Szczecinie, 2015 [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/1/9/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_2011-2015.pdf.
15. *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050* [on-line]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, listopad 2014 [Dostęp 07.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnoscipolski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>.
16. Szarfenberg R., Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna. W: Szarfenberg R., Żołądowski C., Theiss M. (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne: perspektywa poznawcza*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Dom Wydawniczy ELIPSA, 2010. ISBN 978-83-7151-898-0.

17. *Umiejętności dla przyszłości* [on-line]. [Dostęp 12.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://umiejnoscicyfrowe.pl/>.
18. *WHO. Ageing* [on-line]. [Dostęp 01.08.2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.who.int/topics/ageing/en/>.
19. Wojniak J., Problem cyfrowej stratyfikacji w ponowoczesnym społeczeństwie informacyjnym. *Państwo i Społeczeństwo* 2010, nr 2. ISSN 1643-8299.
20. *World report on ageing and health* [on-line]. Genewa: World Health Organization, 2015 [Dostęp 25.07.2016]. Dostępny w World Wide Web: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf?ua=1.